

20. <http://www.visualtech.ru/vculture/folklor/Folklor.html>

21. Елистратов В.С. “Сниженный язык” и “национальный характер” // Вопросы философии. – 1998. – №10. – С. 55-64.

Ходикіна І.Ю.

НАЦІОНАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

В сучасному динамічно змінюваному світі університет - це перш за все вищий навчальний заклад, який є індикатором цивілізованості регіону та держави. Проте у наші дні класичні університети постали перед серйозними викликами часу. Дослідники відмічають необхідність вирішення наступних проблем: якою має стати нова роль університетів у світі без кордонів; чи залишиться традиційне посередництво університетів у збереженні, передачі й поширенні знань в умовах вільного доступу мільйонів людей до практично необмежених інформаційних ресурсів; як зміняться традиційні форми університетської освіти (лекції, семінари, колоквиуми); як зберегти високу якість підготовки студентів й особистісний контакт із викладачами в умовах широкого впровадження в освіту інформаційно-комунікаційних технологій, різноманітних форм самонавчання й мобільності студентів; якими мають бути нові механізми поєднання фундаментальних досліджень (як засадничого принципу класичного університету), із прикладними розробками, що сьогодні мають комерційну перспективу тощо. Теорія і практика отримає відповіді на всі ці питання в залежності від того, наскільки системно буде врахований діапазон впливу на університетську освіту факторів внутрішнього середовища.

Мета статті – визначити особливості впливу на розвиток університетської освіти стану соціально-економічного розвитку країни, регіонів, розвитку інноваційного середовища та ринкових відносин; з'ясувати основні сучасні тенденції розвитку вітчизняної освіти, показати можливості вдосконалення фінансових засад функціонування освітньо-наукової діяльності.

Серед факторів впливу внутрішнього середовища на розвиток університетської освіти розглянемо:

- 1) стан соціально-економічного розвитку в Україні в процесі трансформації усіх сфер життя суспільства;
- 2) розвиток інноваційного середовища;
- 3) рівень регіонального розвитку;
- 4) розвиток ринкових відносин.

Стан соціально-економічного розвитку в Україні в процесі трансформації усіх сфер життя суспільства. Здійснювана впродовж періоду української незалежності трансформація усіх сфер життя суспільства була недостатньо ефективною, оскільки не враховувала послідовність і пріоритетність соціальних реформ, як наслідок - фінансування соціальної та гуманітарних сфер здійснювалось за залишковим принципом.

В Україні тривала руйнівна економічна криза початкового етапу державної незалежності не могла не зачепити систему вищої освіти особливо сектор дослідження. В останнє десятиліття ХХ ст. в умовах масштабного недофінансування фактично зруйнована матеріальна база дослідно-експериментальних виробництв, які забезпечували апробацію впровадження наукових напрацювань у технології масового виробництва. Втрачений високоякісний кадровий потенціал вищої школи, згорнуто тематику перспективних наукових досліджень в університетах. Тривалий час не випускалися навчальні посібники, підручники, які використовуються для підготовки спеціалістів за конкурентноздатними професіями. Було зруйновано систему підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу вищої школи, впав престиж працівників даної системи. Було розірвано систему партнерських зв'язків між вищими навчальними закладами та базовими підприємствами та науково-дослідними інститутами.

Щоб призупинити кризові явища в системі вузівської освіти, а відтак забезпечити підвищення конкурентоспроможності України, необхідно змінити структуру економіки в напрямку суттєвого зростання частки високотехнологічних її галузей, забезпечивши тим самим її відповідність економіці знань. Зміни в структурі української економіки, її промислове майбутнє визначатимуть: новітні біотехнології; інформаційні технології; новітнє матеріалознавство [1]. Якщо наповнити реальним змістом задекларовану Стратегію економічного та соціального розвитку України на період 2015 року, то поступове відродження взаємодії між університетською освітою та підприємствами, бізнесом, органами регіонального управління стане реальним чинником посилення інноваційного розвитку держави та регіонів.

Розвиток інноваційного середовища. Успішність переходу до економіки, базованої на знаннях, залежить від місця, статусу сучасних університетів в інноваційному розвитку. Їх непересічна роль в реалізації політики економічного зростання випливає з вибору Україною стратегії нарощення (замість стратегії перенесення та запозичення), при якій використовується власний науково-технічний потенціал країни, залучаються іноземні вчені й конструктори, досягається інтеграція фундаментальної та прикладної науки [2].

Стратегія інноваційного розвитку України, створення інноваційно-орієнтованої економіки передбачає: забезпечення пріоритетності державного фінансування науки, кардинального його поліпшення через збільшення бюджетних видатків: від 1,7% ВВП (за Законом України.) до 2,0 – 2,5% ВВП (до 2011 р.); створення умов для зростання ринкового попиту на інновації та інноваційну продукцію; пріоритетна підтримка науки, освіти та виробництв, які забезпечують економічне зростання; запровадження державного замовлення на впровадження у виробництво пріоритетних інновацій; зміцнення матеріально-технічної бази освітньо-наукових установ; створення за рахунок випереджальної динаміки зростання вартості робочої

сили (порівняно з темпами зростання ВВП) умов для підвищення творчої та підприємницької активності працівників тощо.

В умовах глобалізації і європейської інтеграції в багатьох країнах формуються національні інноваційні системи (НІС) та регіональні інноваційні системи (РІС). За визначенням НІС - це сукупність інститутів правового, фінансового і соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси, розвивають і поширюють нові технології, мають міцні національні корені, традиції, політичні і культурні особливості [3, С.188-190]. Як складова НІС, університет, передусім дослідницький, відіграє ключову роль у становленні й ефективному функціонуванні інноваційної системи, сприяє активізації в регіонах наукової, освітньої, проектної й виробничої діяльності. Напрями роботи регіональної інноваційної системи визначаються державною економічною політикою і регламентуються чинним законодавством. У функціонуванні регіональних інноваційних систем реалізуються лінійні та нелінійні зв'язки щодо ефективного використання, генерування, розповсюдження нових знань як важливого методологічного принципу інтеграції освітньої та дослідницької діяльності в українських університетах.

Ведучи мову про вплив інноваційного середовища на університетську освіту, не можна не звернути увагу на інноваційний характер освітньо-наукової підготовки. Забезпечуючи певний рівень освіченості, університет в регіоні формує своєрідну матрицю раціональності, передбачуваності, організованості узгодженості дій всіх учасників соціоекономічного простору у відповідності із теперішніми та майбутніми суспільно значимими інтересами. Але в системі економіки знань наука послідовно трансформується у безпосередню технологію діяльності. Тому спеціалісти, підготовлені в університетах, повинні досконально володіти методикою, технікою і технологіями наукового пошуку у вибраній сфері діяльності.

З точки зору реалізації концептуальної парадигми економіки знань, університет має формувати системну науково-освітню підготовку спеціаліста. Наукова компонента освіченості буде якісною і відповідатиме потребам нових робочих місць лише тоді, коли студент послідовно буде не тільки об'єктом, але й суб'єктом науково-дослідного процесу. Тоді його фундаментальні знання будуть трансформуватися в систему науково-прикладного пошуку, який забезпечуватиме інноваційність розвитку у вибраній сфері діяльності. Таким чином, фундаментальна освіта, поєднана з участю у науково-дослідній діяльності, формує здатність до цілісного мислення, розуміння взаємозв'язків між окремими галузями знання та конкретними виробничими функціями.

Органічно поєднуючи підготовку спеціалістів з науковою діяльністю, університети тим самим створюють можливості для активного формування середовища інноваційного мислення. Поєднуючи засвоєння знань, їх нагромадження з науковим пошуком вже на студентській лаві майбутні спеціалісти будуть прилучатися до створення нового знання та процесів його матеріалізації. Можна погодитись з твердженням В.М. Гейця, що “до числа складових, що визначають інтелектуальний рівень суспільства, входять ресурси знань, які матеріалізовані в основному капіталу і, з одного боку визначають матеріальну культуру виробництва, а з іншого – рівень і культуру споживання вироблених товарів” [4, с. 45]. Відтак вимальовується визначальна проблема для України – як матеріалізувати знання, нагромадженні в авторських свідоцтвах, у завершених науково-дослідних темах, виконаних для ВПК колишнього СРСР. При матеріалізації цих знань в основному капіталі суспільство обмежило б навалу того технологічного секонд-хенду, який успішно “скидається” промислово-розвинутими країнами в Україну під виглядом перспективних інвестиційно-інноваційних проектів.

Фактор регіонального розвитку. Вплив цього фактора пов'язується з процесами регіоналізації вищої освіти [5, с. 347] в Україні, що дозволяє ефективно та всебічно використовувати науково-технічний та інтелектуальний потенціал регіонів. Цей фактор тісно переплітається з реалізацією освітньої стратегії університетської освіти. Міста, в яких розміщені крупні університети, є перспективними центрами для створення в них вільних економічних зон, точкових зон з відповідною системою пільг і стимулів, яка є інструментом реалізації переваг даної території. Створення в таких урбанізованих поселеннях технопарків, технополісів має гармонійно поєднувати науку, високі технології, національне культурне надбання, сприятиме формуванню і використанню інтелектуального потенціалу суспільства.

В Україні відповідно до Указу Президента України № 1023/2004 від 30 серпня 2004 року «Питання Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут» на базі цього університету 12 вересня 2005 р. створено технополіс у галузі високих технологій. За своїм призначенням технополіс «Київська політехніка» є інноваційним середовищем, яке за територіальною ознакою об'єднує підрозділи НТУУ “КПІ”, наукові, виробничі, навчальні організації, технопарк «Київська політехніка», бізнес-інкубатор «Політехцентр», що працюють у галузі високих технологій, а також консалтингові, юридичні, фінансові та інші суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють кадрове, правове, інвестиційне забезпечення і супровід інноваційної діяльності.

Новостворений технополіс працюватиме як одне велике підприємство, науково-дослідні установи якого пропонуватимуть високотехнологічні новинки для вітчизняного і зарубіжного ринків. Кращі з них фінансуватимуться із фонду інвестиційних компаній та банків технополісу. Далі - ідеї у вигляді вже конкретної продукції тиражуватимуться на підприємствах, що знову ж таки знаходяться у структурі технополісу. До проекту долучилися Швеція, Нідерланди, Естонія та інші країни. Актуальним залишається питання фінансування – для повноцінної роботи технополісу необхідно залучати банківські структури та фонди.

Розвиток ринкових відносин. Вплив цього фактора систему на університетської освіти можна досліджувати за декількома напрямками, зокрема, досліджувати особливості впливу недержавних форм вищих навчальних закладів на суб'єктів навчально-наукового процесу, розвиток підприємництва у вищій

освіті, становлення та функціонування ринку науково-освітніх послуг, відображення положень ринкової парадигми в освітній діяльності тощо. Так, включення університетів в ринкові відносини означає формування ринку науково-освітніх послуг. Суб'єкти цього ринку (вищі навчальні заклади, науково-дослідні установи, впроваджувальні фірми, суб'єкти господарювання тощо) взаємодіють у процесі виробництва, розповсюдження і використання нового знання. Прискорене старіння здобутих у процесі навчання фахових знань вимагає якісного оновлення змісту постдипломної освіти та охоплення її послугами зростаючої кількості населення різних вікових груп, зростання обсягів перепідготовки науково-педагогічного персоналу вищих навчальних закладів, органів державного та регіонального управління. Специфікою такої освітньої діяльності є здійснюється переважно на комерційних засадах. Освітня підготовка у цій системі повинна мати у своїй основі адаптацію новітніх наукових результатів до формування нових фахових навиків у спеціалістів. Тому в межах регіональних наукових центрів Міністерства освіти і науки доцільно створити навчально-науково-інноваційні центри, здатні забезпечувати перепідготовку, підвищення кваліфікації, набуття новітніх спеціальностей тими особами, які вже мають вищу освіту. Викладачами у таких центрах мають бути провідні науковці університетів, підрозділів системи НАН України, які за результатами власних наукових досліджень формували б нові базові курси і спецкурси, здатні забезпечувати творення якісно нових знань у фахівців.

Після розпаду колишнього Союзу Україна отримала у спадщину достатньо ефективну, як для того часу, систему освіти, яка відповідала потребам командно-адміністративної системи і планової економіки. В умовах державної незалежності, активного впливу факторів глобалізації, євроінтеграції та формування інноваційного вектору розвитку вітчизняна освіта і наука, як найголовніші умови утвердження стратегії прискореного, випереджувального інноваційного розвитку, потребують радикальної модернізації.

Аналіз статистичних даних щодо стану вітчизняної системи вищої освіти та науки дозволяє окреслити наступні сучасні тенденції щодо забезпечення ефективного розвитку національної економіки на основі нових знань.

1. Україна сьогодні за індексом освіти, як складової частини індексу людського розвитку (ІЛР), посідає одне з перших місць у світовому рейтингу країн. Це вказує, що в українському суспільстві сформовані передумови для формування і використання людського капіталу та елементів людського розвитку. Але їх практична реалізація не дозволяє адекватно забезпечити достатньо високі стандарти європейського рівня життя, в т.ч. й освіти.

2. Відзначається позитивна динаміка та регіональні особливості доступу до якісної освіти споживачів освітніх послуг (рис.1). Відзначене зростання попиту на освіту, розширення доступу до навчання різних вікових груп населення, зростання цінності диплому про закінчення вищої освіти в цілому відповідає світовим тенденціям і закономірностям розвитку вищої освіти під впливом процесів глобалізації та євро інтеграції.

3. Розширення мережі ВНЗ і пов'язане з цим створення філіалів столичних ВНЗ, активізація процесу так званої „університетизації” ВНЗ. Стрімке розширення мережі ВНЗ, які не мають науково-педагогічних шкіл, відповідного рівня розвитку освітньо-наукового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення стає серйозною загрозою щодо забезпечення якісних параметрів освіти відповідно до рівня європейських норм та вимог інноваційного розвитку.

4. Післядипломна освіта та освіта впродовж всього життя, яка має великі резерви для свого зростання. Очевидно, що в контексті інноваційного розвитку, європейської інтеграції необхідно збільшувати обсяги залучення молоді віком 18-22 років до отримання вищої освіти, тим самим забезпечувати такий рівень доступу, який би відповідав рівню європейських країн, що заплановано досягнути до 2015 р.

5. Фінансування вищої освіти. В контексті забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти важливе значення має вирішення питань щодо фінансування підготовки кадрів у вищій школі. Реально видатки на освіту у 2000р. становили 4,2% ВВП, у 2001р. - 4,7% ВВП, у 2002 р.- 5,6% ВВП, 2003 р. – 5,8% ВВП, 2004 р. – 5,3%. В європейських країнах витрати на освіту (за рахунок всіх джерел фінансування) становлять: Австрія -5,7% ВВП, Данія – 7,1% ВВП, Ісландія – 6,7% ВВП, Швеція – 6,5% ВВП. У 2005-2006 р.р зведений бюджет на освіту в Україні зріс відповідно на 36,5% та 28, 2%, що дозволяє поліпшити матеріально-технічний стан ВНЗ, підвищити зарплату науково-педагогічним працівникам, стипендії аспірантам, студентам. Проте існуючий рівень бюджетного фінансування галузі не повною мірою задовольняє її поточні потреби. Відтак фінансування не має інвестиційного характеру, не забезпечує модернізацію і розвиток національної системи освіти.

6. За роки державної незалежності вища школа зіткнулася з проблемами: постаріння кадрів, відсутності мотивації молоді до опанування професії педагога, низької заробітної плати, низького престижу педагогічної роботи. Невирішеною залишається проблема педагогічного навантаження, обсяги якого перешкоджають на належному рівні здійснювати освітню та науково-дослідну роботу. Динаміка показника співвідношення чисельності студентів і професорсько-викладацьких кадрів вищої кваліфікації (на 100 студентів денної форми навчання) має стійку спадну тенденцію (рис.2), оскільки в аналізованій період стрімке зростання доступу до навчання супроводжується міграцією науково-педагогічних кадрів в інші сфери діяльності та за кордон. На думку автора, для подолання відзначеної тенденції, як реальної загрози підвищенню якості навчання в українських ВНЗ, необхідна ефективна кадрова політики в цій сфері. Серед її напрямів: формування кадрового резерву; формування резерву для вступу в аспірантуру, докторантуру; виявлення тих перспективних молодих науковців, які через стажування в зарубіжних ВНЗ і провідних наукових закладах могли б забезпечувати в Україні відкриття нових наукових напрямків, адекватних

європейським стандартам.

7. Особливо гостро стоїть питання матеріально-технічного забезпечення ВНЗ для виконання університетською освітою її місії та стратегічних завдань. Розвиток матеріально-технічної бази ВНЗ відстає від динаміки всіх інших освітніх процесів. За період 1996-2004 р.р. приріст зарахованих студентів на перший курс ВНЗ становив – 162,4%, контингенту студентів – 163,8%, а загальна площа приміщень всіх ВНЗ зростає лише на 36,8%. У відродженні матеріально-технічної бази фундаментальних та прикладних досліджень університетів активну участь мають прийняти відповідні структурні підрозділи Міністерства освіти і науки України, регіональні наукові центри НАН України, МОН України.

8. Розвиток науки в університеті засвідчує: значний кадровий потенціал вищої школи України, який налічує 70 тис. науково - педагогічних та майже 9 тис. наукових працівників; зростання кількості викладачів, які залучаються до наукової роботи; позитивна динаміка основних показників наукової діяльності ВНЗ; зростання кількості підготовлених монографій (1700 найменувань у 2005 р.) та підручників (800 найменувань). Проте недостатнім є захист інтелектуальної власності отриманих наукових результатів ВНЗ.

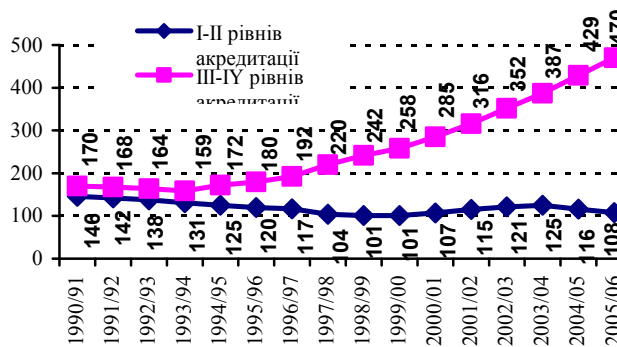

Рис.1. Вищі навчальні заклади України за 1990/91 н.р. – 2005/06 н.р.(на початок навчального року)

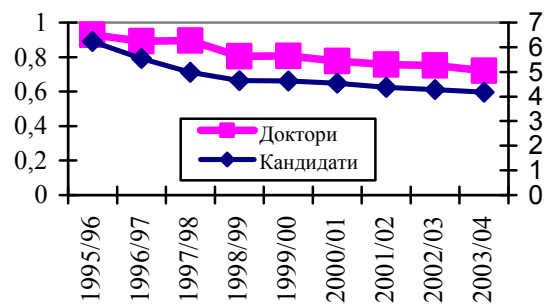

Рис.2. Динаміка чисельності кандидатів (права вісь) та докторів наук (ліва вісь) у розрахунку на 100 студентів денної форми навчання

Таким чином, за час трансформаційних перетворень в країні вдалося зберегти достатньо високий науково-технічний, загальноосвітній, професійний та інтелектуальний потенціали. Проте скорочення бюджетного фінансування вищої освіти у 90-х р.р. ХХ ст., втрата державою провідних позицій у фінансуванні фундаментальних і прикладних наукових досліджень суттєво знизили роль наукової складової університетської освіти. Реалізація місії університетської освіти відповідно до вимог інноваційного розвитку вимагає вдосконалення фінансових засад функціонування освітньо-наукової діяльності.

Нерозвиненістю фінансової системи України і, як наслідок, фінансових відносин, потребує зі сторони держави здійснення послідовних кроків по значному розширенню джерел фінансування через створення ефективної нормативно-правової бази щодо розвитку таких важливих компонентів національної інноваційної системи, як венчурні фірми, грантоутворюючі фонди, технопарки, наукові парки. Певні перспективи фінансування університетської освіти відкриваються у зв'язку із створенням регіональних університетських центрів, які можуть реально забезпечувати комплексне інноваційне спрямування освітньо-наукової діяльності, формувати якісну взаємодію у тріаді "університет - бізнес - промисловість".

Розробка механізмів фінансування фундаментальних та прикладних досліджень в Україні вимагає вивчення відповідного досвіду розвинутих країн Заходу, в яких сьогодні розвиток інноваційної сфери економіки є одним із суттєвих чинників економічного зростання. У цьому контексті заслуговує на увагу стратегія фінансування НДДКР в ЄС, яка носить комплексний, системний та ефективний характер. Основним інструментом підтримки наукових досліджень ЄС є 6-та Рамкова програма ЄС.

Джерела та література

1. Семиноженко В. Україна в координатах постіндустріального світу // День, 2004. 14 жовтня.
2. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки. Шляхом європейської інтеграції). // Економіст. – 2004. - №5. – с.30.
3. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А.С., Геєць В.М., Кінах А.К., Семиноженко В.П. – К.: Знання України, 2002. – С. 188-190.
4. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. Під заг. Ред. А.П. Гальчинського, С.В. Львовчкіна, В.П. Семиноженка. – Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2004. – 261 с.
5. Семів Л.К. Регіональна політика: людський вимір. - Львів: Видавництво Національного університету Львівська політехніка, 2004. – 392 с.